

قیام شیخ محمد خیابانی

به روایتی دیگر

مجتمعی تبریزیا

اما با روشن شدن نیت اصلی آنها که جداسازی آذربایجان و تحقق آن به خاک خود بود، حزب دموکرات را را مهمنترین مخالف و سده راه خود یافتند. لذا هربران آنرا از جمله خیابانی دستگیر و مدت دو ماه در ارومی محبوس نمودند. اندکی بعد به هنگام ریاست وزرائی و توقع الدوله، خیابانی به نمایندگی مردم تبریز، در مجلس چهارم انتخاب شد و از این زمان مقدمات اصلی قیام خیابانی شروع گردید زیرا حزب دموکرات با قرارداد ۱۹۱۹ م انگلیس و ایران به شدت مخالف بود به این ترتیب در سال ۱۹۲۹ ش. عملأ قیام خیابانی در تبریز شعله‌ور شد و رنگ قیام مسلحانه به خود گرفت. با وجود تغییر ریاست کابینه از «توقع الدوله» به مشیر الدوله و ناکارامدی عملی قرارداد ۱۹۱۹ م. قیام خیابانی در همچنان ادامه یافت زیرا به گفتهٔ کسری، خیابانی در پاسخ به تقاضای مذاکره و مصالحة مشیر الدوله گفت: «دولت تا «آزادیستان» را به رسمیت نشناسد وی برای هیچگونه مذاکره حاضر نخواهد گردید»^۵ تا اینکه در نهایت مخبر‌السلطنه به کمک نیروهای دولتی و قزاق این قیام را با خشونت سرکوب نمود و با قتل خیابانی شعله نهضت به خاموشی گرایید، هرچند مخبر‌الدوله از فوجام خیابانی، با تأسیف باد م‌کند.

واما کتاب حاضر که به منظور معرفی آن مقدمات فوق ذکر گردید، به ملاحظات مختلف شاید یکی از مهمترین منابع و در حکم سند دست اول تاریخی درباره خیابانی و قیام او باشد. این کتاب قرار بود در مجموعه مقالات کتاب پیش گفته «شرح حال و اقدامات شیخ محمد خیابانی» که توسط حسین کاظم زاده ایرانشهر جمع اوری و چاپ شده است قرار بگیرد اما چنین نشد و علت آن در مقدمه کتاب مذکور اینگونه ذکر شده: «راجح به شرح حال و اعمال شهید مرحوم (شیخ محمد خیابانی)، برحسب تقاضائی که بارها در مجله ایرانشهر درج شده بود چند نفر از دوستان و شناسندگان شیخ، ارسال شرحی را وعده گرفتند و در آن ضمن مشروحة از فاضل محترم آقای سید احمد کسرانی تبریزی، رئیس سابق عدلیه خوزستان رسیده بود که بسیار مقید بود و از حیث تدقیقات تاریخی و اجتماعی اهمیت مخصوص داشت ولی چون جناب ایشان میل داشتند که آن مشروحة را مستقلأ به چاپ برسانند لهذا از الحقاق آن بین کتاب صرف نظر گردند».

تقدیر چنان بود دستنویس کسری که در اختیار اقای بزرگمهر کسری، نواده صاحب دستنویس و دانشجوی دکترا در دانشگاه آکسفورد بوده، در اختیار اقای محمدعلی همایون کاتوزیان قرار بگیرد تا پس از تصحیح و ویرایش و نگارش مقدمه و حواشی به چاپ بررسد.

بی‌شک دلایل اهمیت و ارزش تاریخی نوشته کسری‌برگرسی پوشیده نیست. از آنجاکه احمد کسری بده طور مستمر و در متن زمان و مکان از جزییات وقایع آگاه بوده، اطلاعاتش از این وقایع برخلاف زمان‌های بعد متکی بر شنیده‌ها و روایت دیگران نبوده است و جون تجربی تاریخ‌نگاری نیز داشته است، توانسته اطلاعات خود را با نظم و ترتیب و دقیق ثبت و ارایه کند. این نیز حائز اهمیت است که متن فقط سه سال پس از

با خت رسالهای پیش چاپ و منتشر گردیده است».^۳
از مجموع آثار مکتوب و قلمی که در باره شیخ محمد
خیابانی و قیام او به زیور طبع آراسته گردیده همانطور که
ملاحظه می شود سهم آقای حسین کاظم زاده ایرانشهر
بیش از دیگران است که یا خود اقدام به نگارش نموده و
یا به نوعی در تألیف آثار مرتبط با موضوع دست اندر کار
بوده. «کاظم زاده از مشروطه خواهان و ملیوئی بود که در
جهانی به اروپا رفت و در سال های ۱۳۰۱ تا
۱۳۰۵ ه. ش. مجله ایرانشهر را در برلن منتشر کرد و به
همین جهت به کاظم زاده ایرانشهر شناخته شد».^۴
در سطور زیر خواهیم دید که در کتاب تازه چاپ
شده حاضر نیز کاظم زاده حضور و دخالت مستقیم دارد
که دلایل و کم و کیف آن ضمن معرفی کتاب کسری در
زیر خواهد آمد. اما قبل از آن مقدمه ای مختصر از

خیابانی و قیام او ضروری به نظر می‌رسد:
شیخ محمد خیابانی فرزند حاجی عبدالحمید
خامنه‌ای در سال ۱۳۹۷ ه. ق در قصبه خامنه، یکی از
قصبات مهم ارومیه توپع تبریز به دنیا آمد. پدرش در
روسیه به تجارت اشتغال داشت و حدود سی سال در
پیتروفسکی (از شهرهای داغستان) اقامت داشته است.
خیابانی پس از تحصیلات مقدماتی در زادگاهش و
ادامه آن در علوم دینی، مدتی در مساجد تبریز امامت
جماعت را بر عهده داشت و در قیام تبریز علیه استبداد
محمدعلی شاه و اعاده مشروطیت به رهبری ستارخان و
باقرخان، در جمع آزادیخواهان مشارکت داشت. او در
مجلس دوم به عنوان نماینده تبریز در جناح چپ
مجلس قرار گرفت و به هنگام اعلام اولتیماتوم روسیه
رسماً عضویت فرقه دموکرات را پذیرفت و با قبول
اولتیماتوم به مخالفت برخاست. اما پس از اینکه دولت
موقت به صلاح دید ناصرالملک نایب السلطنه

اولستیماتوم را پذیرفت، بسیاری از آزادیخواهان از جمله خیابانی سرکوب و تعقیب شدند و او به تاچار از تهران به مشهد و از آنجا به روسیه و پس از مدتی مجدد به تبریز بازگشت اما حاکمیت شجاع الدوله مانع از ادامه فعالیتهای او شد تا اینکه چند سال بعد با بروز انقلاب روسیه، آذربایجان نیز از بارقهای آن متاثر شده، بار دیگر تشکیلات فرقهٔ دموکرات فعالیت خود را بآغاز شدت بیشتری از سرگرفت و نشریهٔ «تجدد» را به عنوان ارگان رسمی خود منتشر ساخت. در این حزب و نشریه، خیابانی از ارakan و رهبران اصلی محسوب می‌شد. اندکی بعد نیروهای عثمانی به بهانه تنبیه اشوری‌ها و استخلاص ارومی و سلماس، به آذربایجان وارد شدند

درباره شیخ محمد خیابانی و قیام او مستقل ترین اثری که تاکنون به چاپ رسیده است (تا آنجا که وسعت اطلاعات و پرس و جوهای راقم اجازه می‌دهد)، اولین بار با عنوان «قیام خیابانی پیشوای تجددد و آزادی ایران در تبریز» در سال ۱۲۲۹ ش و بعدها با نام «قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز» و «شیخ محمد خیابانی»^۱ چندین بار چاپ شده است که آخرین بار در سال ۱۲۵۴ ش چاپ چهارم آن عرضه گردید.

کتاب دیگر که با هویتی مستقل اما در واقع متشکل از چندین مقاله با نام «شرح حال و اقدامات شیخ محمد خیابانی» به قلم نزدیکان و یاران او و همچنین تعدادی از نطق‌ها و نوشته‌های خود خیابانی از نشریه «تجدد» که ارگان حزب او محسوب می‌شد، به همت میرزا علی اکبرخان عطائی و با شماره ۱۴ انتشارات ایرانشهر توسط آقای حسین کاظم زاده ایرانشهر اولین بار سال ۱۳۰۴ ش/ ۱۹۲۶ م. در برلین و سپس چاپ دوم آن به صورت افست توسط انتشارات سحر در سال ۱۳۵۵ ش در تهران به انجام رسیده است.

علاوه بر این تعدادی مقاله نیز درباره خیابانی و
قیامش در تشریفات سال‌های قبل منتشر شده است از
جمله:

چهارم، سال ۲ (۱۳۵۹)، شماره ۱: صص ۱۲۵-۱۲۸

«درباره شیخ محمد خیابانی»، سیف الدین اردلان،
«خاطرات وحید»، شماره ۴۰، اسفند ۱۳۵۳، ص ۵

«شيخ محمد خيابانی»، ح.ق. عطائی، «ایرانشهر»، ۱۳۰۳/ش. ۲۲۴-۲۲۸، ص.

«شیخ محمد خیابانی»، حسین کاظم زاده

١٢٦-١١٧

«دو نامه از خیابانی به شفی زاده»، یه کوشش ایرج افشار، «یغما»، ۱۳۵۴(۲۸)، صص ۵۶-۵۶۴.

«دورنمای زندگی شادروان شیخ محمد خیابانی»، «هوخت» ۳۰ (۱۳۵۸) شماره‌های ۵، ۷، ۸، ۹، ۱۰ و

«١١» مضاف بـ همة ابنها در، كتاب «قام كلنا»، محمد تقى.

خان پسیان در خراسان» اثر میر سید علی آذری نیز
اهمیت زیادی داشته است.

بنای گفته آقای سیدعلی اذربی در مقدمه کتاب «شیخ محمد خیابانی»: «قسمتی از نطق‌های خیابانی به صورت یک جزو علیحده تألیف آقای حسین فرزاد (عباسزاده) و از روی آن جزو در چند شماره روزنامه

کشته شدن خیابانی»، کسریوی ضمن شرح ماجرا قیام و حادث و وقایع آن، به نقد و ارزیابی و هدفها و انگیزه‌های خیابانی در آن قیام از آغاز تا انجام (فروور دین تا شهریور ۱۳۹۹ ش) می‌پردازد و اثر خود را با چگونگی خاتمه کار شیخ محمد خیابانی به آخر می‌رساند.

در پایان لازم به ذکر است که بدون شک تا رسیدن به شرح و تحلیل و نقدی دقیق، واقع‌گرایانه و بی‌تعصب درباره دلایل و میئنه‌های اصلی و پیامدهای احتمالی توفیق قیام خیابانی، راه درازی در پیش است و یکی از نخستین گام‌های لازم برای پیمودن آین راه است که تا سرحد امکان آراء و نظرات درباره شخص و شخصیت خیابانی، از تحلیل قیام او و نتایج احتمالی آن جدا گردد. امید است کتاب حاضر در جمع آثار و کارهای دیگر، منبع و میئنه مفیدی را فراهم سازد تا پژوهشگران تاریخ کشورمان تحقیقی جامع و کامل درباره شیخ محمد خیابانی و قیام او صورت دهند.

پانوشت‌ها:

- ۱- آذری، سیدعلی؛ «شیخ محمد خیابانی»، تهران: صفحه علیشاه، چاپ چهارم، ۱۳۵۴ ش.
- ۲- «شرح حال و اقدامات شیخ محمد خیابانی»، به قلم چند نفر از دوستان و اشتایان او، تهران: سحر، چاپ دوم (افت)، ۱۳۵۶ ش.
- ۳- آذری، سیدعلی، همان، ص ۸
- ۴- کسریوی، احمد؛ «قیام شیخ محمد خیابانی»، پیرایش و مقدمه: محمدمعلمی همایون کاتوزیان، تهران: نشر مرکز، چاپ اول ۱۳۷۶، ص ۱۱
- ۵- کسریوی، همان، ص ۱۶۳
- ۶- «شرح حال و اقدامات شیخ محمد خیابانی»، همان، ص ۵
- ۷- در واقع دستنویس کسریوی در شش پخش است. شاید علت این اشتباه در آنچاست که سه پخش اول، مباحث اصلی راجع به قیام است و سه پخش دیگر پیشتر نظرات و عقاید را در بر می‌گیرد و منتظر او سه پخش اول بوده است.
- ۸- کسریوی، احمد، همان، ص ۸۹

ارتباط با خیابانی و قیام او ذیل این عنوان می‌پردازد: اهمیت دست‌نویس کسریوی، خیابانی، نوبتی و رفت، دورنمای قیام خیابانی، شرح کسریوی از قیام خیابانی، یادداشت‌های مخبر‌السلطنه، هدف‌های قیام، یادداشت‌ها و مأخذ.

متن نوشته کسریوی مشتمل بر شش فصل به

شکست قیام خیابانی نوشته شده و از این‌رو خاطرات نویسنده هنوز تازه و فراموش نشده بوده و تحت تأثیر داوری‌ها و تحلیل‌های بعدی قرار نگرفته است.

همانطور که گذشت احمد کسریوی این نوشته را به خواست آقای حسین کاظم زاده تبریزی معروف به ایرانشهر نگاشته است. متن پاسخ کسریوی به درخواست آقای کاظم زاده در همین کتاب درج است: «همشهری ارجمند و دوست داشتمند من، آقای کاظم زاده، نویسنده مجله علمی و ادبی ایرانشهر، از من خواستار شدم که آنچه درباره مرحوم خیابانی و قیام وی در اذربایجان به سال ۱۳۳۸ قمری می‌دانم و در خاطر دارم، در دفتری نگاشته و برای چاپ به مطبوعه ایرانشهر بفرستم و این ناچیز گذشته از این که به وقایع اذربایجان همواره علاقه تمام داشته‌ام، در ابتدای قیام خیابانی در تبریز بوده‌ام و از آغاز و انجام مسئله نیک آگاهی دارم و این بود که خواهش دوست داشتمند خود را پذیرفت و این دفتر را در سه بخش به اتمام رسانیدم. امضاء: سید احمد تبریزی، اهواز، شعبان ۱۳۴۳ (۱۳۰۲ ش)^۱

کسریوی در متن دست نوشته خود می‌نویسد که برادر کاظم زاده، دکتر زین‌العابدین خان، از سران حزب دموکرات تبریز و در آن حزب، رهبر جناح مختلف جناح شیخ محمد خیابانی بوده و خیابانی او را پس از آغاز قیام خود توقیف و به کردستان تبعید می‌کند. این جناح حزب دموکرات در تبریز به دلیل موضع انتقادی آن نسبت به جناح خیابانی به عنوان «تنقیدیون» شناخته می‌شده و کسریوی نیز عضو همین جناح بوده است.

تاریخ امضاء دست‌نویس کسریوی سال ۱۳۴۳ (۱۳۰۲ ش) و محل آن اهواز، هنگام تصدی ریاست عدیلیه خوزستان بوده است.

متن کامل نوشته کسریوی پس از مقدمه نسبتاً مفصل آقای همایون کاتوزیان آمده که مصحح کتاب در این مقدمه به بررسی و تجزیه و تحلیل اثر کسریوی در

چند خبر

افتتاح موزه تاریخ طبیعی سندج

بنابر خبر مدرج در روزنامه کیهان مورخه ۳۰ بهمن

۱۳۷۶

گزارش ذکر نشده که مسؤول این امر چه سازمانی بوده

است و فقط اضافه شده که مواد فراهم آمده در این موزه

شامل گونه‌های مختلف جانوران، پرندگان، حشرات ...

است.

تاریخ طبیعی فصل مشترک تاریخ با علمی مانند

زیست‌شناسی و زمین‌شناسی است و تطور حیات را

عرضه می‌کند. در شهرهایی مانند شیراز و تهران نیز

چنین موزه‌هایی وجود دارد که لازم است روز بروز

کامل تر شده توسعه یابند.

تشکیل کمیته دائمی سیستمهای اطلاعات

جغرافیایی آسیای اقیانوسیه در تهران

براساس گزارش روزنامه اطلاعات مورخه ۳۰ بهمن

۱۳۷۶ چهارمین اجلاس عمومی کمیته دائمی سیستمهای اطلاعات جغرافیایی GIS آسیا و اقیانوسیه در روزهای نهم تا سیزدهم اسفندماه ۱۳۷۶ به میزانی

سازمان نقشه‌برداری کشور در تهران برگزار می‌شود. به گزارش روابط عمومی سازمان نقشه‌برداری کشور به همین منظور این سازمان به تشکیل ستادی متiskل از سه کمیته علمی، اجرایی و روابط عمومی اقدام کرده است.

برگزاری پنجمین همایش نمایشگاه

سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی

سازمان نقشه‌برداری کشور پنجمین همایش سالانه سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی GISVV را در روزهای ۲۳ و ۲۴ اردیبهشت ماه ۱۳۷۷ برگزار می‌نماید.

همچنین همایش با برگزاری این همایش

نمایشگاهی به مدت چهار روز ۲۱ تا ۲۴ اردیبهشت

ماه ۱۳۷۷ در محل سازمان نقشه‌برداری کشور برگزار می‌گردد.

سازمان نقشه‌برداری کشور با چاپ